

170. SAYIMIZLA MERHABA

Viyana'daki Türkoloji bölümünde okurken, Avusturyalı profesörlerin ara sıra Türkiyeli öğrencilerin aşırı politize olmalarından şikâyet ettiklerini duyduk. Gerçekten de o yıllarda Viyana Türkoloji'de, Türkiye'deki sistemden dışlanan imam hatip mezunu kız ve erkek talebeler ve onların yarattıkları politizasyon, akademik ortamı boğuyordu. Benzer şekilde, başka gruplardan talebelerin takındıkları tutumlar da derste işlenen konuların, alakalı olsun olmasın kestirmeden Türkiye'deki politik tartışmalara bağlanmasına yol açardı. Tarihle veya başka bir disiplinle ilgili olarak bu sorun hep aklımdadır: Bence belli bir amaçla oluşturulmuş platformlar, kurumlar öncelikle o amaç için kullanılmalıdır; başka kaygıların bu alanı daraltmasına ve erozyona uğratmasına izin verilmemelidir.

Böyle düşünmeme rağmen, şimdi ikinci olarak editör yazısı tarih dışı bir konuya, Hrant Dink'in öldürülmesine ayrılıyor. Hrant'ın öldürüldüğü 19 Ocak tarihi, iki seferdir şubat sayısı hazırlıklarının tam ortasına düşüyor. Geçen sene olduğu gibi, bu sene de *Ağos*'un önüne gidip, Rakel Dink'i dinleyip allak bullak, hüznle dergiye geri döndük. Dink cinayeti demokrasi ve adalet için verilen mücadelenin öyle bir aşamasında gerçekleştirildi ve öyle göz bebeği bir insana kıydılar ki, Türkiye'deki insanların birbirlerinin farklılıklarını sevmesini, birlikte yaşama iradesini hiçe saydılar. Bu cinayette de kamuoyunun adalet talebi karşılansın ve cinayeti planlayanlar bu işten yara almadan başka hedeflere yönelirlerse, Türkiye'deki çürüme önü alınamaz bir yaygınlığa ulaşmış ve iyi insanların barınamayacağı bir ülke haline gelmiş demektir ya da bana öyle geliyor. Ama Dink cinayetini birçok insanın da benzer şekilde algıladığını 19 Ocak 2007 günü, ertesi günler ve 19 Ocak 2008 Cumartesi günü *Ağos* gazetesinin önünde biriken kalabalıklardan anladık. Esasen bu öyle bir konu ki, birçok özerk alanın ama belki de en çok dürüst tarihçiliğin var olma mücadelesi aynı zamanda. Ama tabii sadece tarih için değil, sevgili Hrant Dink'in kendisi için de ilgisiz kalmak mümkün değil. Daha iyi günlere...

Ahmet Akşit

**04 OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

**6 ALLİANOİ'NİN GELECEĞİ
ÜZERİNE AHMET YARAŞ İLE
SÖYLEŞİ**
**ALLİANOİ
"BİLİMSEL"
BİR KARARLA
ÇAMURA
GÖMÜLECEK**
Ece Zerman, Fatih Tatari

**10 FRİGLERİN
GİZEMLİ UYGARLIĞI**
Oğuz Tekin

**11 TARİHİ ESER
KAÇAKÇILIĞI VE
TÜRKİYE**
Güliz Atsız

**12 II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN
DÜŞÜNCE AKIMLARI**
**BATICILIK,
İSLAMCILIK VE
TÜRKÇÜLÜK**
Sacit Kutlu

15 ARUNDHATİ ROY İLE SÖYLEŞİ
**SİZE BAKAN
MİLYONLARCA
HİTLER
HAYAL EDEBİLİYOR
MUSUNUZ?**
Ece Zerman-Fatih Tatari

**18 BÜYÜK SARAY BÖLGESİNE
İNŞA EDİLEN OTEL
NEDENİYLE**
**ARKEOLOJİK PARK
İSTANBUL İÇİN BİR
HAYAL Mİ?**
Zeynep Ahunbay

**22 22 EKİM 1898
İKİ ARKADAŞ!**

**24 19. YÜZYILDA KUZEBATI
BULGARİSTAN
SESSİZ TOPRAK
REFORMU**
Yonca Köksal

**32 KIBRIS RUM TOPLUMUNDA
MİLLİYETÇİ TARİH VE
SİYASET ANLAYIŞI**
KIBRISLI TÜRKLER
Niyazi Kızılyürek

**40 TAM ZAMANINDA
GÖZLERİNİZİN ÖNÜNDE**
**LONDRA
PANORAMALARINDA
İSTANBUL
SERGİLERİ (I)**
Namık Erkal

48 NİZAMNAME DIŞI BİR EVLİLİK
**ŞEHZADE
SAYILMAYAN
İKİ ÇOCUK**
Cevdet Kırpık

**56 İSTANBUL 1912
HAMLET'İN TEMSİLİ**
Zeki Arkan

**64 EMANUEL KARASU
BİYOGRAFİSİNE KATKI (I)**
**KARASU VE II.
ABDÜLHAMİD İLE
İLİŞKİSİ**
Necmettin Alkan

**70 1915 ERMENİ TEHCİRİNİN
"DÜRÜST TÜRKLERİ"NDEN
BİRİ**
**BAŞMÜFETTİŞ
HASAN BEY**
Rifat Bali

**72 ESKİÇAĞDA TAPINAK TIBBİ
BİR TEDAVİ
YÖNTEMİ
OLARAK AELİUS
ARİSTİDES'İN
RÜYALARI**
Turhan Kaçar

**78 BİZANS HAYATININ
BİLİNMEYEN BİR YÖNÜ**
BİZANS EDEBİYATI
Eirini Afentoulidou

**84 SURAIYA FAROQHI İLE
OSMANLI
SINIRLARINDA
GEZİNTİ**
Salih Özbaran

92 RESİMLİ ROMAN
Hazırlayan: Gökhan Akçura

6

ALLİANOİ "BİLİMSEL" BİR KARARLA ÇAMURA GÖMÜLECEK

Ece Zerman ve Fatih Tatari, Allianoi antik kentindeki arkeolojik kazıları yürüten Ahmet Yaraş ile Allianoi'deki son durumu konuştular.

56

HAMLET'İN TEMSİLİ

Zeki Arıkan'ın araştırması: Hamlet'in ilk kez İstanbul'da temsil edilmesi basınımızda, edebiyatımızda, tiyatro tarihimizde ne gibi yankılar yapmıştı?

64

KARASU VE II. ABDÜLHAMİD İLE İLİŞKİSİ

Necmettin Alkan, II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında ilginç ve önde gelen şahsiyetlerden biri olan Emanuel Karasu hakkındaki bilgilere katkıda bulunuyor.

72

TEDAVİ YÖNTEMİ OLARAK AELİUS ARİSTİDES'İN RÜYALARI

Turhan Kaçar, Asklepios ile baş kurduğuna inanan Aristides'in notlarından yola çıkarak, eskiçağ tapınak tıbbını irdeliyor.

78

BİZANS EDEBİYATI

Eirini Aşentoulidou'nun Türkiyeli okura Bizans edebiyatını tanıtan çabışması.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 170 Şubat 2008

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 34349
Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 33-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU

Mehmet Ö. Alkan,
Murat Belge, Fatmagül
Berktaş, Aydan Çelik,
Gökhan Çetinsaya,
Esra Danacıoğlu,
Edhem Eldem, Nürşen
Gürboğa, Murat Güvenç,
Mehmet Hacısalihoğlu,
Ayşe Hür, Yavuz Selim
Karakışla,
Murat Koraltürk, Mutlu
Öztürk, Necdet Sakaoğlu,
Mustafa H. Sayar,
Oğuz Tekin, Taner Timur,
Mete Tunçay,
Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ

Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ

Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ

YARDIMCISI

Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ

Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR

Canan Balcı, Peri Efe,
Başak Kilerci, Akın Terzi,
Harun Turgan

DERGİ VE

KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/
UYGULAMA

Aysel Kazıcı

İLETİŞİM

(0212) 227 37 33

(Dahili 27)

(0212) 227 37 32 (Faks)

aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI

A4 Ofset Ltd. Şti.
Yeşilce Mahallesi
Donanma Sokak No:16
Seyrantepe/İstanbul

BASKI TARİHİ

30.01.2008

DAĞITIM

YAYSAT

(0212) 622 2222

www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ

(0312) 439 12 61

ABONELİK

Tarih Vakfı

(0212) 227 37 33 (Dahili 16)

(0212) 227 37 32 (fax)

BİR YILLIK ABONE

BEDELİ

70,00 YTL.

19. YÜZYILDA KUZEYBATI BULGARİSTAN

SESSİZ TOPRAK REFORMU

DR. YONCA KÖKSAL

19. yüzyılın çoketnisiteli imparatorlukları Avrupa'daki değişimleri yakalayabilmek için reformlar yapmış ve idarelerini merkezileştirmeye çalışmışlardır. İktisadi ve sosyal problemlerle karşılaşan Rusya, 1861'de serflığı kaldırmıştır. Osmanlı'da, Tanzimat döneminde yerel idareyle ilgili çözülmeye çalışılan önemli sorunlardan biri de, kuzeybatı Bulgaristan'daki çiftlik meselesidir. Arşiv belgelerinden, özellikle 1859 tarihli çiftlik layihalarından ve Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın 1860'ta çıktığı Rumeli teftişinin belgelerinden yararlanarak, yapılan düzenlemeleri Rusya'daki toprak reformuyla karşılaştırmalı olarak inceleyeceğim.

1860'ta Rumeli teftişine çıkan Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, (1813-1871). Muhtemelen Londra'da büyükelçilik yaparken kalotip tekniği ile alınmış görüntüsü, 1849.

Bahattin Öztuncay,
Hâtıra-i Uhuvet.

Çiftlik meselesi, 17. yüzyılın sonundan itibaren kuzeybatı Bulgaristan'da çiftlik sahipleri ve köylüler arasında çekişmelere ve çatışmalara yol açan bir konudur. Bölge, Tuna Nehri'nin

güney sahilini kapsayan bir sınır şeridi konumundadır. Rusya, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin güçlü bir rakibi olmuş ve Balkanlar'da genişleme politikası izlemiştir.

1830'da Sırbistan'da Osmanlı hâkimiyetinde özerk bir prenslik kurulmuş, her ne kadar bölge kâğıt üzerinde Osmanlı sınırları dahilinde kalsa da, Sırp Prenslığı Rusya'nın etkisi altına girmiş ve milliyetçi fikirleri Tuna'nın diğer yakasına yayma çabasına girişmiştir. Niş ve Leskofça'nın yerel dinamikleri ve toprak ağalığıyla ilgili sorunlar milliyetçi fikirlerle birleşince, 19. yüzyılda bölgede isyanlar çıkmış ve bu isyanlar Osmanlı yöneticilerinin bölgenin problemleriyle özel olarak ilgilenmesine yol açmıştır. Yapılan düzenlemeler bölgedeki ahalinin refahını ve devlete sadakatlerini sağlamayı, Avrupalı devletlere Osmanlı'nın Hıristiyan ahaliyi yönetebilme kapasitesine sahip olduğunu kanıtlamayı ve Sırbistan ve Rusya etkisiyle yayılan milliyetçi fikirlerin önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

Çiftlik meselesiyle ilgili olarak bulunan çözümler bir sınır bölgesi olan kuzeybatı Bulgaristan'da devletin yerel toplumsal yapılara nasıl etki etmeye ve dönüştürmeye çalıştığına ilginç bir örneğidir. Bu çiftliklerde yapılan düzenlemelerle toprağın bir kısmı köylülere verilmiştir. Osmanlı'daki düzenlemelerden çok

daha kapsamlı olarak Rusya'da, Kırım Savaşı sonrası köylülerde artan huzursuzluğun bastırılabilmesi, askeri ve idari reformlar yapılabilmesi için yeni düzenlemelerin gerekliliğinin ortaya çıkması ve Çar II. Alexander'ın liberal düşüncelere yakın durması gibi sebeplerle serflik kaldırılmış ve toprak, devlet tarafından belirlenen bir bedel karşılığında köylülere verilmiştir. Osmanlı'daki toprak rejimini iyileştirme çabaları uzun vadede Hıristiyan köylünün beklentilerini karşılamamış ve devlete sadakatini sağlayamamıştır. Rusya'daki toprak reformu da köylünün lehine sonuçlanmamış, toprak sahiplerine ödemelerini yapamayan önemli bir çoğunluk topraklarını kaybetmiş ve iş bulma umuduyla şehirlere göç etmiştir.

KUZEYBATI BULGARİSTAN'DA TOPRAK REJİMİ: GOSPODARLIK

Kuzeybatı Bulgaristan'da gospodar denilen Müslüman toprak ağaları 17. yüzyıldan itibaren toprağı kontrol etmekteydiler. Gospodarlar, özel mül-

kalarıyla güçlerini kaybetmiştir. Gospodarlar ise 17. yüzyıldan itibaren varlıklarını sürdürmüş, topraklarda hak iddia etmiş, köylüyü angaryaya zorlamış ve yerel güç odağı olmuşlardır. Bu sistemin ortaya çıkışına dair çeşitli açıklamalar vardır. Timar sisteminin etkisini yitirmesiyle birlikte, boşalan timar topraklarının Müslü-

Osmanlı Devleti'ne sadık kaldıkları sürece senelik vergilerini ödemek koşuluyla bölgelerini istedikleri şekilde yönetebilmişlerdir.² Sınır bölgelerine devlete sadık ağalar, aşiret liderleri gibi araçlar yerleştirerek güvenli tampon bölgeler oluşturmak Osmanlı idari geleneğinde yer alan bir unsurdur.

Sınır bölgelerine devlete sadık ağalar, aşiret liderleri gibi araçlar yerleştirerek güvenli tampon bölgeler oluşturmak gibi gelenekler Tanzimat'ın merkezileşmeyi amaçlayan reformlarına aykırı düşmüştür. Düzenli vergi toplamak ve orduya yeterli asker sağlamak gibi devletin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan Tanzimat düzenlemeleriyle, eyaletlerin merkezi idareye tabi olması sağlanmaya çalışılmıştır.

kiyetin olmadığı Osmanlı Devleti'nde bir nevi toprak sahibi gibi davranır ve topraklarının kullanım hakkını çocuklarına devredebilirlerdi. Gospodarlık, özel mülkiyetin olmadığı, orta ve küçük ölçekli çiftçilerin toprağı işlediği Anadolu ve Balkanlar'daki 19. yüzyıl öncesi Osmanlı idari pratikleri ve toprak rejiminden çok farklı bir sisteme işaret eder. 18. yüzyılda özellikle Rumeli ve Batı Anadolu'da, çiftlik denilen tarımsal işletmelerde hak sahipleri ve toprak ağaları, ayan ve yerel idareciler gibi davranmışlardır ama bu gruplar II. Mahmud ve Tanzimat'ın merkezileştirme politi-

man ağalar tarafından işgal edildiği ve sınır bölgesinde güvenliği sağlamakta zorlanan Osmanlı Devleti'nin de buna ses çıkarmadığı söylenir.¹ Bölgede yaşayan Hıristiyan köylülerin devlete sadık Müslüman toprak ağalarının kontrolüne girmesine sıcak bakılmış ve gospodarlar sınır dışından gelecek güvenlik tehditlerine karşı koruyucu bir mekanizma olarak algılanmışlardır. Benzer uygulamaların Osmanlı'nın diğer sınır bölgelerinde de olduğu görülmektedir. Örneğin İran (Safavi) sınırındaki aşiretlere belli bir hareket alanı sağlanmış ve mir denilen aşiret liderleri

Yüzyıllardır süren bu idari gelenek, Tanzimat'ın merkezileşmeyi amaçlayan reformlarına aykırı düşmüştür. Düzenli vergi toplamak ve orduya yeterli asker sağlamak gibi devletin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan Tanzimat düzenlemeleriyle eyaletlerin merkezi idareye tabi olması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte yerel idaredeki kuvvetli araçlar eski güçlerini kaybetmiş ve merkezileşen devlet idaresine dahil edilmişlerdir. Osmanlı'nın değişik vilayetlerinde yerel güç odaklarının ya yeni açılan bürokratik kadrolara atanarak ya da yerel meclislerde

Rusya'da serflikin kaldırılmasıyla beraber yapılan düzenlemeler 22 milyon köylüyü etkilemiştir.

Wikipedia

temsilci olarak idaredaki önemli rollerini koruduklarını görmekteyiz. Tanzimat'la başlayan merkezileşme süreci her ne kadar yerel güçleri tam anlamıyla yok etmese de, merkezi idarenin kontrolüne sokmuştur.

Kuzeybatı Bulgaristan'daki toprak ağaları, merkezileşen yerel idare-

НШ, Водоскок у парку

NİŞ, Vodoshok u parku

НШ, Сајамско тржиште

Niş'ten bir kartpostal, muhtemelen 20. yy başı: Vodoshok yerleşimi ve park.

Niş'te haftalık pazaryeri. Muhtemelen 20. yy başı.

deki kuvvetli etkilerini, topraklarını ve köylülerini kaybetmek istememektedirler. Gospodarların varlığı Tanzimat'ın merkezileşme politikalarına aykırı olduğu gibi, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda tanımlanan herkese eşit muamele ilkesine de ters düşmektedir. Tanzimat'la yaşam, namus ve mülkiyet konusunda herkese eşit garantiler verileceği bildirilmiştir. Ancak kuzeybatı Bulgaristan'daki Hıristiyan köylüler senelerdir ekip biçtikleri topraklarda hak iddia edememekten, eşit vergi prensibinin uygulanmamasından yakınmaktadır. Hıristiyan köylüler hem devlete vergi vermekte, hem de toprak ağalarına kira ödemektedirler. Buna ek olarak, angarya denilen, ayın belli günlerinde toprak ağasının işlerini görme gibi bir yükümlülükleri de vardır. Yeni düzenlemeler herkesin eşit vergi ödeyeceğini düşünen köylülerin şikâyetlerini daha da artırmıştır. Yükselen milliyetçi fikirlerin

ve Sırp propagandasının da etkisiyle, Tanzimat döneminde bölgede isyanlar çıkmış, köylüler toprak reformu talep etmiş ve toprağın gospodarlardan alınıp, kendilerine verilmesini istemişlerdir.

Tanzimat döneminde, bölgede 1841'de Niş'te ve 1850'de Vidin'de ayaklanmalar çıkmıştır. Özellikle 1850 Vidin isyanı, Müslüman toprak ağaları ve fazla vergilerle ilgili şikâyetlerle bağlantılıdır.³ Bu isyanı bastıran Osmanlı hükümeti gospodarlığı ilga etmeyi düşünmüştür, ancak kuzeybatı Bulgaristan'ın sınır bölgesi olması dolayısıyla Müslüman ağaların tamamen yok edilmesinin bölgede emniyet açısından boşluk yaratmasından ve Sırbistan ve Rusya'dan gelen milliyetçi akımların yayılmasından korkulduğu için meseleye köklü bir çözüm bulunmak yerine geçici önlemlerle durum idare edilmiştir. Tasarlanan önlemler arasında, çiftliklerin yaşamları boyunca Müslüman ağalara bırakılması, ölümlerinden sonra da üzerinde çalışan köylülere satılması vardı. Ancak böyle bir çözüm hem devlete hem de gospodarlara vergi veren, bir de üstüne angarya çalışan Hıristiyan köylüyü memnun edecek bir çözüm değildi. Köylü, toprağın kendisinin olduğunu iddia ediyor ve gospodarlara ödeme yapmadan toprağa sahip olmak istiyordu. Konuyla ilgili tartışmalar Tanzimat boyunca devam etti. 1851'de bir iradeyle, ilk defa gospodarlık arazisinin yerli ahalisine satılmasına Vidin'de izin çıktı. 1857 yılında yayınlanan köy çorbacıları⁴ nizamnamesi hem çorbacıların köylüler üzerindeki gücünü azaltmaya hem de köylünün toprak sahiplerine karşı haklarını korumaya yönelikti. Buna göre, çorbacılar bir seneden fazla görevde kalamayacak ve ancak iki seneden sonra tekrar seçilebileceklerdi. Köylünün kendi rızasıyla bir senede vermeyi taahhüt ettiği ücretten başka rüsumat vb. ücretler alınmayacaktı. Köylü, angarya suretiyle ücretsiz çalıştırılmayacak, konak veya han kirası adı altında ücret alınmayacaktı.⁵ 1859 tarihli Niş ve Leskofça'daki çiftliklerle ilgili layihalarla angarya kaldırılmış, top-

rak sahipleri tarafından köylülerden kira toplamakla görevlendirilen subaşlıların halktan bedava yiyecek alması, çiftliğinde evi olan toprak sahiplerinin hasat döneminde çiftliğine gelip köylülerin evlerinde kalması ve baştinalı⁶ çiftliklerde toprak sahiplerinin toprağı kiracı köylüden başkasına kiraya vermesi yasaklanmıştır. Bu layihalara göre, toprak sahibi elindeki baştinaları satmak isterse önce toprağı kullanan köylülere teklif etmek zorundadır. Hasat döneminde toprak sahibi köylünün hasadını kaldırmasına karışılmayacak, subaşlılar köylünün kullandığı baştinalarda kendileri için ziraat yapamayacaklardır. Köylüler ürünlerinin dokuzda birini zemin kirası olarak toprak sahibine vermekle yükümlüdürler. Eğer köylü zemin kirasını iki sene toprak ağasına ödemese, toprak sahibi toprağını başkasına kiralama hakkına sahiptir. Ancak hanelerinin hemen yanında çitlerle çevirdikleri bahçelerinden kira alınmayacaktır. Köylü ve toprak sahipleri arasındaki anlaşmazlıklar hükümete bildirilecek ve davaları devletçe görevlendirilecek zabıtlar tarafından çözülecektir. Verilen kararlara muhalefet edenler hükümet tarafından cezalandırılacaktır.⁷

1859'da Tırnova yöresindeki Hıristiyan köylüler ayaklanmış ve bu ayaklanmanın bastırılmasında Osmanlı Devleti'nin köylülere kötü muamele ettiğini iddia eden Rusya, bölgeye Avrupalı memurlardan oluşan bir teftiş komisyonu gönderilmesini istemiştir. Yabancı bir komisyonun gönderilmesini önlemek amacıyla Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa Rumeli teftişine çıkmıştır.⁸ Teftiş komisyonu vaktinin önemli bir kısmını toprak meselesine ayırmış, Niş ve Leskofça'daki çiftlik meselesinin çözümü için bir alt komisyon kurulmuştur. Artin, Gavril, Futyadi, Pavlaki, Ahmed Cevdet, Besim ve Afif beylerden oluşan bu komisyon Leskofça kazasına bağlı münazaalı 18 adet çiftliğe gitmiş, çiftlik sahipleri ve ziraatçılarla (köylüler) konuşulmuş ve 15 çiftliğe dair alınan kararlar, komisyon tarafından kaydedilmiştir. İki çiftliğin tarafları gelmemiş ve

Zekeriya Bey de daha önce sahiplik iddia ettiği çiftliklerin birinden vazgeçtiği için sayı 15'e düşmüştür.

Bu çiftliklerle ilgili liste, ekteki tabloda verilmiştir. Çiftliklerin hak sahiplerinden mahkemede tapularını göstermeleri ve mülkiyet iddialarını kanıtlamaları istenmiştir. Teftiş, 1854 Arazi Kanunnamesi'nden sonra yapıldığı için, komisyonun bir işlevinin de toprak mülkiyeti uygulamalarını kontrol etmek olduğu anlaşılmaktadır. Görülen odur ki, bu çiftliklerin önemli bir kısmında hak sahiplerinin tapusu yoktur. Yedi çiftlikte mülkiyet hakkını kanıtlayacak tapunun olmadığı, çiftlik sahiplerinin, ailelerinden kalma tımar sertifikaları ile toprak üzerinde hak iddia ettiği anlaşılmaktadır. Belirttiğimiz gibi, 17. yüzyıldan beri tımar sahibi aileler bu çiftliklerde hak iddia etmekteydi ve bir sorunla karşılaşmamışlardı. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yapısı farklılaşmaktaydı. Komisyon üyeleri, tımarın mirasçılara intikal etmediğini belirterek mirasçıların mülkiyet iddialarını reddetti ve bu çiftlikleri, üzerinde çalışan köylülerin mülkiyetine tapuladı. Köylüye verilen topraklardan bir bedel alınmamış, sadece yüzde beş harç bedeli istenmiştir. Çiftliklerin üçünde, çiftlik sahiplerinin tapularında belirtilenden daha fazla toprakta hak iddia ettikleri anlaşıldı ve bu fazla topraklar, üzerinde yaşayan köylülerin mülkiyetine verildi. Bir çiftliğin manastır arazisi olduğu tespit edilmiş, diğer bir çiftlikte de, tapusu olan çiftlik sahibi, çiftliğini üzerinde yaşayan köylülere satmaya razı olduğunu belirtmiştir.⁹

Her çiftlikle ilgili davanın ayrı görüldüğü, genel bir çözüm ve düzenleme yerine çiftliklerin durumuna özel uygulamalar getiren bu komisyon kararları kapsamlı bir reform gibi görünmese de, 16 çiftliğin 11'inde köylüye toprak verilmesi oldukça radikal kararları yansıtmaktadır. Bu 11 çiftlikte toprak (tümü ya da bir kısmı), üzerinde çalışan köylülere tapu ile verilmiş ve toprak ağalarının köylü üzerindeki baskısı azaltılmıştır. Elimizde çiftliklerin kaç dönüm olduğuna dair bir veri olmadığı için,

bu 15 çiftliğin bölgedeki çiftliklerin ne kadarına karşılık geldiğini bilmiyoruz. Leskofça kazasında ayrıca 66 çiftlik, isimleriyle belirtilip nizamnameye ita olunmuştur. Ayrıca bölgede nizamname verilen, ancak baştina haricindeki tarlalarda çiftlik sahipleri ve köylüler arasında varılan mukavelelere göre hareket edil-

komisyon raporlarında bulunan çiftlik meselesiyle ilgili genel değerlendirmeler meselenin geçmişiyile ilgili bilgi vermektedir:

Niş civarında pek çok çiftlik olup, 1260/1844 yılında sipahi tımarlarının bedele bağlanmasıyla kimi tımar sahipleri köylerini çiftliğe dönüştüre-

Teftiş komisyonunun Leskofça'daki 16 çiftliğin mülkiyetine dair aldığı kararlar

ÇİFTLİĞİN İSMİ

Şileva Çiftliği
Mırştan karyesi
Seyaniça karyesi
Golemosel Çiftliği
Radinçe Çiftliği
Vodinebara karyesi
Şumat karyesi
Novosel Çiftliği
Cernetova karyesi
Şışava Karyesi
Rudar karyesi
Gubrofça karyesi
Kenofça karyesi
Diranofçediresin karyesi
Gradina karyesi
Çukanik mahallesi

TEFTİŞ KOMİSYONUNA GÖRE SAHİPLERİ

Ibrahim Bey, Seyfeddin, Mustafa ve Zümrüt Hanım
Fatma ve Mehtap Hatun (yarısı ahaliye verilmiştir)
Leskofçalı Derviş Beşar
Leskofçalı Esad Bey
Selim ve Mustafa (bir kısmı ahaliye verilmiştir)
Mahmud Bey ve Hadice Hanım'ın mirasçıları (bir kısmı ahaliye verilmiştir)
Hasan Ağa ve Abdi Ağa'nın oğlu Hüseyin (satmaya razılar)
Osman Ağa'nın oğlu Hüseyin ve diğer mirasçılar
Ahaliye verilmiştir
Ahaliye verilmiştir
Ahaliye verilmiştir
Ahaliye verilmiştir
Ahaliye verilmiştir
Ahaliye verilmiştir
Ahaliye verilmiştir
Ahaliye verilmiştir
Ahaliye verilmiştir
Manastıra ait arazi olduğu

mesi gereken 38 çiftliğin daha ismi belirtilmiştir. Buradan da, sorunlu 18 çiftliğe ek olarak bölgede 104 çiftliğin daha varlığından bahsedebiliriz.¹⁰

Komisyon, Şehirköy'de de baştinalı 27 çiftlikte sahipler ve köylüler arasındaki problemleri teker teker görüşmüştür. Teftiş komisyonuna göre bu çiftliklerde mülkiyete dair bir sorun olmamakla birlikte, köylünün hâlâ angarya görmesi ve yüksek kiralar ödemesi huzursuzluğa neden olmaktadır. Bu çiftliklerin bir kısmında kiralar azaltılmış ve hepsinde angarya kaldırılmıştır. Angaryaya karşılık gelecek bir bedelin köylüler tarafından toprak sahiplerine ödemesine karar verilmiştir. Bu bedel, çiftlikten çiftliğe değişmektedir ve 20 ila 60 kiyye arasında değişen buğdaya veya bu kadar buğdayın bedeli olan paraya denk düşmektedir.¹¹ Teftiş komisyonunun her bir çiftlik için ayrı tuttuğu kayıtlara ek olarak,

rek haksız yere tasarruf iddiasında bulunmuşlardır. Bu topraklarda yaşayan köylüler durumdan şikâyet etmiş, eskiden beri çiftlik olan yerlerdeki köylüler ise kendi topraklarının da eskiden tımar olduğu iddiasında bulunarak icarlarını ödememişlerdir. Kocabaşılardan bir kısmı ahaliye icar ödemekten kurtarma iddiasında bulunmuş ve bu amaçla para toplamıştır. Lasonitca köyünde ahalinin hak sahiplerine para ödemesi karşılığında toprak sahipleri hak iddialarından vazgeçmiştir. Bu da Leskofça'da sorunlu 18 çiftlikte yaşayan köylüleri umutlandırmış ve köylüler toprağa sahip olabileceklerini düşünmüşlerdir. Daha önce bölgeyi denetleyen Şehib Bey'in Belgradcık ve Lom'daki gospodarlık arazisi ile ilgili aldığı kararlar sonucu, kocabaşılar da çiftlik edinmeye başlamışlardır. Kocabaşılar ticaret ehli oldukları için, köylüyü kollayıp ağalık edecekleri yerde ticarete ve kâr etmeye yönelmişler-

dir. Bunlara özenen Müslüman çiftlik sahiplerinin de köylüye kötü davranması, Niş Metropliti Kalinkos'un yanlış tutumu ve Sırp propagandasının etkinliği sonucunda bölgede gerilim iyice artmıştır. 1275/1859 senesinde hazırlanan nizamname halen bölgeye ulaşmamış olup, köylüler çiftlik sahiplerine bu sene kira ödemeye-

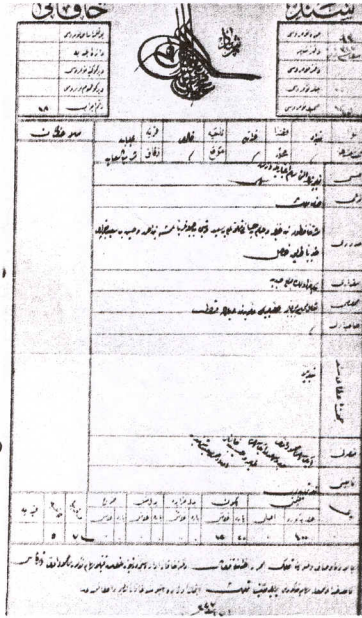
Olaylar İngiliz konsolosların raporlarında şöyle yer almaktadır:

Belgrad Başkonsolosu J.A. Longworth, Bay Ricketts'in Niş eyaleti ve sadrazamın teftişine dair raporunu Londra'ya iletmiştir.¹³ Rapora göre, bölgedeki köyler çiftlik meselesi sebebiyle iki sene önce ayaklanmış-

hem borcun faizinden yüksek gelir elde etmeyi hem de köylülere toprak verilse bile borçlarının altından kalamayacakları için çiftliklere sahip olmayı amaçlamışlardır. Köylülerin kendilerine temsilci olarak gönderdikleri Spetko adlı şahıs İstanbul'dan kovulmuş, ancak Niş'e dönüp sorunu hallettiğini, toprakların kısa zaman-

1850 Vidin isyanı, Müslüman toprak ağaları ve fazla vergilerle ilgili şikâyetlerle bağlantılıdır. İsyanı bastıran Osmanlı hükümeti gospodarlığı ilga etmeyi düşünmüştür, ancak kuzeybatı Bulgaristan'ın sınır bölgesi olması dolayısıyla Müslüman ağaların tamamen yok edilmesinin bölgede emniyet açısından boşluk yaratmasından ve Sırbistan ve Rusya'dan gelen milliyetçi akımların yayılmasından çekinir.

ceklerini söylemektedirler. Yetkililer olayın boyutlarının farkındadır ve oluşabilecek bir isyanın Narda, Preveze, Bosna, hatta Kalik ve Sortin limanlarıyla Akdeniz sahiline kadar yayılabileceğinden korkmaktadırlar. Sorunu çözmek amacıyla Niş'ten mübaşir ve muvella gönderilmiş ve Leskofça'daki 15 çiftliğin birinde köylüleri (ziraatçıları), diğerlerinde ise çiftlik sahiplerini haklı bulmuştur. Rumeli teftiş komisyonu Niş'e vardığında, komisyon azalarından bir alt komisyon teşkil edilerek bölgeye gönderilmiştir. Bu komisyon, Niş'te Bulgarcaya tercüme edilen nizamnameyi köylülere vermek istemiş, ancak köylülerin direnişiyle ve kirayı ödememe tehditleriyle karşılaşmıştır. Komisyona göre her ne kadar hepsinin yargılanması ve küreğe konulması icap etse de, durumun kışkırtmadan kaynaklandığı göz önüne alınarak içlerinden birkaçına "beşer onar değnek vurdu- rulmuş" ve bunun sonunda köylüler nizamnameyi kabul ettiklerini imzayla bildirmişlerdir. Böylece Niş'te 104 çiftlikte "teamül-ü kadime helal getirilmeyecek şekilde" mukaveleler hazırlanarak durum kontrol altına alınmıştır. Şehirköy'deki çiftliklere Miralay Zeki Bey gönderilerek orada da çiftlik sahipleri ve kiracıları arasında şartları belirleyen mukaveleler hazırlanmıştır.¹²

da köylülere verileceğini söylemiştir. Köylüler Spetko'ya İstanbul'a dönüp son detayları halletmesi için dört sepet altın vermişlerdir. Bir süre sonra bir rahip köyleri dolaşarak, padişahın çiftliklerin köylüye verildiğine dair fermanını okumuştur. Ferman köylerde büyük sevinç yaratmış, kutlamalar yapılmış ve rahip altınlarla ödüllendirilmiştir. Ancak ortada böyle bir ferman yoktur. Spetko ve rahipten de bir daha haber alınmamıştır. Kandırılan köylüler hem idareye direnmiş hem de Hıristiyan çorbacılar olan borç yükü altında ezilmişlerdir. Ricketts, olaylarda en büyük rolü oynayan Krainili'nin tutuklandığını, ancak Sırbistan'a sınır bölgesi olan Niş'te olayların Sırp kışkırtmasıyla devam edebileceğini yazmaktadır.

lardır. Olay, Leskofça'ya bağlı ve Niş civarındaki seksen köyün ayaklanmasıdır. Ayaklanma, bölgeye gelen ve muhtemelen Sırp propagandası yapan kimi şahısların, toprakların aslında köylüye ait olduğunu ve köylüler İstanbul'a gidip sultana durumu anlatırlarsa toprakların kendilerine verileceğini söylemesiyle başlamıştır. Köylü bu şahıslara inanmış ve İstanbul'a gitmek için para aramaya başlamıştır. Leskofça rahibi, Stewan adlı bir Hıristiyan kodamanı ve Krainili adlı Niş meclisi üyesi diğer bir kodaman da durumu kışkırtmışlar ve gerekli parayı yüksek faizle köylülere borç olarak vermişlerdir. Bunlar

Üsküp konsolosu J. E. Blunt'a göre, Niş Mutasarrıfı Zeynel Paşa çiftlik meselesini kendi yararına kullanmıştır. Zeynel Paşa, Bulgarların ayaklanacağı haberini yayarak, kendisine İstanbul'dan ek yetkiler verilmesini sağlamış, bu sayede Bulgar köylülere baskı yapmış ve yerel meclisi kontrolü altına almıştır. Durumdan habersiz olan devlet yetkilileri ise isyanı bastırdığını sandıkları Zeynel Paşa'nın maaşına zam yapmışlardır. Bu da Niş'teki huzursuzluğu artırmıştır. Blunt, sahiplerinin tapularını göste-

19. yüzyıldan kalma bir tapu senedi.

Yonca Köksal arşivi.

İşlediği toprağın zaten kendisine ait olduğunu düşünen (ama kendisinin toprak sahibine ait olduğuna inanan) köylüler toprak bedelini ödemeye razı olmamış, yer yer de olsa ayaklanmalar çıkmıştır. Kimi yazarlar, serfliğin ilgasının uzun vadede 1917 Sovyet Devrimi'ne yol açan faktörlerden biri olduğunu iddia ederler.¹⁷ Yerel düzeyde oluşan otorite boşluğu, köylülerin toprak bedellerini ödeyememekten dolayı artan şikâyetleri, özgürleşen köylülerin şehirlere göç etmesi ve işçi sınıfına katılması gibi nedenlerle Sovyet Devrimi'nin oluşmasında etkisi olmuştur. 1861 reformlarının köylüye sağladığı kimi avantajlar da vardır. Örneğin zemstvo denilen yerel meclislerde diğer halk gruplarıyla birlikte köylüler de temsil edilmiş ve bu meclislerin seçimlerinde oy kullanabilmişlerdir. Zemstvo'lar bölgelerinde eğitim, sağlık, ulaşım gibi konularda faaliyet göstermiş ve köylülere sınırlı da olsa yönetime katılma imkânı sağlamıştır.¹⁸

II. Alexander'ın reformları hukuk, eğitim, yerel yönetim ve ordu gibi çeşitli alanlarda yeni düzenlemeler getirmekteydi. Osmanlı'da da Tanzimat kapsamlı bir iyileştirme çabasını içermektedir ve yerel yönetim, eğitim, ordu, ulaşım gibi çok çeşitli alanlarda düzenlemeleri kapsar. Rusya'da köylünün serbest bırakılması reformların en önemli kısmıydı. Osmanlı'da ise serflik gibi bir problem olmadığı için, toprakla ilgili düzenlemeler sınırlıydı. Özel mülkiyet, Arazi Kanunnamesi (1854) ile tanınmış ve uzun vadede yaygınlaşmıştır.

Kuzeybatı Bulgaristan gibi toprak ağalarının olduğu ve milliyetçi akımların yayıldığı bir bölgede toprak reformu talepleri köylü ve yöneticileri karşı karşıya getirmiştir. Rusya'daki toprak reformu tartışmalarından Bulgaristan'daki köylülerin haberdar olup olmadığını bilmiyoruz, ancak Sırp ve Rus ajanlarının bölgede toprağın köylüye verilmesi yönünde propaganda yaptığını bilmekteyiz. Bu bağlantının araştırılması ilginç sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Osmanlı yöneticileri arasında toprağın köylüye dağıtılması fikri tartışılmasına rağmen, böyle genel bir uygulama hiçbir zaman olmamıştır. Müslüman toprak ağalarının yok edilmesinin bölgede bir otorite boşluğu yaratmasından ve Rus ve Sırp etkisiyle milliyetçi akımların yayılmasından çekinilmiştir. Bölgede huzursuzluğun artmasını önlemek için köylülerin ihtiyaçları geçici çözümlerle karşılanmaya çalışılmıştır. Rusya'da yapılan genel düzenlemelerin aksine, Osmanlı'da her çiftlik ayrı bir olay olarak görülmüş ve bireysel çözümler bulunması yoluna gidilmiştir. Ancak birebir görülen davaların sonuçlarına bakıldığında, toprak reformu çağrışımı yapan, mülkiyet hakkının kanıtlanmadığı çiftliklerde hiçbir ücret alınmaksızın köylüye toprak verilmesi yoluna gidildiği görülmektedir.

Rusya'da olduğu gibi, Osmanlı'da da yapılan düzenlemeler köylüleri memnun etmemiştir. Rusya'da köylü toprak için bedel ödemekten şikâyetçiyken, Osmanlı'da yapılan

düzenlemelerin birkaç çiftlikle sınırlı kalması ve kalıcı bir toprak reformunun uygulanmaması kuzeybatı Bulgaristan'daki sorunların devam etmesine sebep olmuştur. Bölgedeki çiftlik meselesi Bulgaristan bağımsızlığına kavuşana kadar çözülememiş, ancak Bulgar Devleti kurulduktan sonra bölgeden Osmanlı'ya olan göçler sonucunda toprak ağalarının tasfiye olması ve kalan toprakların kamulaştırılmasıyla yapısal dönüşüm tamamlanmıştır.

Sonuç olarak, 19 yüzyıl çöketsizite- li imparatorlukların değişime ayak uydurmaya çabaladığı bir dönemdir. Hem Osmanlı hem de Rus Devleti Avrupalı devletlerle ekonomik ve askeri alanda yarışabilmek ve devletlerinin bekasını sağlamak amacıyla geniş kapsamlı reformlar yapmışlardır. Toprak meselesi Rusya'daki reformların can damarıdır. Osmanlı'da ise, kuzeybatı Bulgaristan'daki çiftlik meselesi, serflik sisteminin olmadığı bir ortamda özel mülkiyet meselesi ve merkezileşme çabalarının parçası olarak görülmüştür. Kuzeybatı Bulgaristan'da angarya kaldırılmış ve 1860 teftişinde kimi çiftliklerde köylülere toprak dağıtılmıştır. Her ne kadar Rusya'daki gibi kapsamlı bir düzenleme olmasa da, sınır bölgesinde yapılan bu düzenlemeler Osmanlı'daki sessiz toprak reformu çabalarının ve gayrimüslim nüfusun yaşam koşullarını iyileştirerek devlete sadık olmalarını sağlama çabasının bir örneği olarak görülebilir.

YONCA KÖKSAL
KOÇ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1. Gosподарlık rejimi ile ilgili bkz. Halil İnalçık (1996) "Vidin Gosподарlık Rejimi ve İlgası," *Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Eren yay.), s. 115-139 ve Hüdai Şentürk (1992) *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*. (Ankara: TTK), s. 92-96.
2. Konuyla ilgili detaylı bilgi için Martin Van Bruinessen (1992) *Agha, Shaikh, and State The Social and Political Structures of Kurdistan* (London: Atlantic Highlands, N.J.: Zed Boks).
3. Halil İnalçık (1992) *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (İstanbul: Eren yay.), s. 28-44.
4. 19. yüzyılda çorbacı, ticaret veya tefecilik yapan Bulgar burjuvazisine verilen isimdi. Çorbacılar Osmanlı idaresiyle işbirliği yapar, vergiyi toplar ve idari ve adli görev alırlardı. Bkz. Şentürk, a.g.e, s. 59.

5. Hüdai Şentürk, a.g.e, s. 129-132.
6. Balkan köylü aile çiftliği. Bir çift öküzü olan ailenin işlediği toprak bir işletme ünitesi oluşturur.
7. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri 260, s. 325, Hk. 1178 ve 1179, 25. Zilhicce. 1275 (26.07.1859).
8. Teftişle ilgili detaylı bilgi ve teftiş belgelerinin tam transkripsiyonu için bkz. Yonca Köksal ve Davut Erkan (2007) *Sadrâzam Kibrîsî Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.). Teftişle ilgili defterler, Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları, nr. B.26, B.28, B.29 ve B.30'da kayıtlıdır.
9. Köksal ve Erkan, a.g.e, s. 463-472.
10. Köksal ve Erkan, a.g.e, s. 472-475.
11. Köksal ve Erkan, a.g.e, s. 470-486.
12. Köksal ve Erkan, a.g.e, s. 252-256.

13. National Archives, Londra, Foreign Office, 424/21, *Condition of Christians in Turkey, Papers, Part I*, 28.8.1860, s. 77-85.
14. Teftiş komisyonu raporları ile bu rakam aynı değildir. Teftiş komisyonu Leskoçca'da 16 baştinalı çiftliğin 11'inde köylülere toprak iade etmiştir.
15. National Archives, Londra, Foreign Office, *Condition of Christians in Turkey, Papers, Part II*, 424/22, 24.8.1860, s. 18-21.
16. Geoffrey Hosking (1997) *Russia: People and Empire, 1552-1917* (Cambridge: Harvard University Press), s. 315-326.
17. Abbott Gleason (1994) "The Great Reforms and the Historians since Stalin," *Russia's Great Reforms, 1855-1861*, ed. B. Eklof, J. Bushnell & L. Zakharova (Bloomington: Indiana University Press), s. 1-18.
18. W. Bruce Lincoln (1990) *The Great Reforms* (DeKalb: Northern Illinois Press), s. 90-105.